

4. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635, [5] с. – (Philosophy).

5. Афонін Є.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Укр. тов – во сприяння соц. інноваціям, Від. інф. – бібл. забезпечення Апарату Верховної Ради України. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 352 с. – (Сер. «Відкрита дослідницька концепція», Вип. №2).

6. Колодко, Гжегош В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. – К.: Основні цінності, 2002. – 248 с. – (Сер. «Сучасна думка»)

7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт

социального прогнозирования. Пер. с англ. / Иноземцев В.Л. (ред. И вступ. Ст.). М.: Academia, 1999. – 956 с.

Иноземцев В.Л. Расколотая цивилизация. – М., Academia – Наука, 1999. 740 с.

8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура : Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

9. Тоффлер Э. Третья волна: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 781 с.

10. Толстоухов А.В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 308 с.

11. Фридман, Т Плоский мир: Краткая история XXI века / Томас Фридман; пер. с англ. М. Колопотина. – М.: АСТ Москва: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 601, [7] с. – (Philosophy).

О.В. Русул

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

В статье осмысливаются влияния процессов глобализации на возрождение определенных элементов национальной идентичности.

O. Rusul

THE NATIONAL IDENTIFICATION AND THE PROCEESS OF GLOBALIZATION

This article deals with the influences of the globalization processes on the regeneration of some features of national identifications.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2010.

УДК 141.7

О.Д. Садов'як, пошукачка

КОРАН У КОНТЕКСТІ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ МОВИ

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Стаття присвячена методології дослідження тексту Корану в соціокультурному просторі минулого і сучасного.

Вступ

Однією з головних рис сучасної науки є прагнення до саморефлексії, аналізу експериментального і теоретичного матеріалу, який був накопичений в різні історичні періоди та в різних країнах світу. Дослідження науки як соціального феномену обумовлено самою логікою її розвитку, великою кількістю досліджень і досягненнями в конкретних галузях знання. Але традиційні методи, які були розроблені в позитивістському аспекті, не завжди чітко і повною мірою висвітлюють тенденції розвитку науки. У багатьох випадках їх неможливо використати для адекватної інтерпретації інтелектуальних здобутків попередніх генерацій. Наукові дисципліни не можуть бути репрезентовані у вигляді «архіву» як застиглого нагромадження вчень, теорій і концепцій. Їх можна розкрити у вигляді динамічної (і системної) моделі соціального феномену, який постійно модифікується.

Ступінь наукової розробки проблеми

Важливим є досвід філософського обґрунтування нових підходів у сфері методології міститься в теорії та практиці постмодернізму. Виходячи з мети та завдань нашого дослідження, ми, в якості вихідної, вважаємо «теорію епістем» видатного французького філософа ХХ ст. М.Фуко. У праці «Слова і речі. Археологія гуманітарних наук» він розробляє оригінальний метод визначення мисленнєвої своєрідності установок пізнання тієї або іншої доби. М.Фуко співвідносить такі галузі людського знання, які не пов'язані між собою: вчення про мову, природну історію і політичну економію. Французький мислитель описує їх

еволюцію від доби Ренесансу до початку ХІХ ст., при цьому він виявляє їх загальні «епістемі», або історичні а ргіогі.

Епістема в теорії М.Фуко – це, по-перше, знання; по-друге, спосіб фіксації «порядку буття», який встановлює, формує характер взаємовідносин між «словами» і «речами». Завдяки цим взаємовідносинам і вибудовуються «коди сприйняття», що є характерними, специфічними для конкретної доби. На їх основі практика пізнання породжує висловлювання, які тіснопов'язані з об'єктами, що пізнаються. Розподіляються вони в кожній епістемі неоднаково, тому, якщо «речі» можуть бути тотожними в окремих історичних епохах, то «слова» для кожної епістемі є специфічними. Загалом епістема – це пізнавальний універсум, сукупність форм знання, яка є характерною для кожної конкретної історичної доби і яка має власні національно-мовні версії. Окрім того, це – внутрішні структури ідей, що змінюються в історичному русі (як ми зазначали вище, за термінологією М.Фуко, а ргіогі), які є специфічними для кожного періоду культури і які визначають зміст процесів пізнання, а також є основою іманентної організації простору пізнання. Особливу увагу в цьому просторі М.Фуко приділяє семантиці та функціям мови. В такий спосіб він продовжує традиції філософії логічного аналізу мови Л.Вітгенштайна і Б.Рассела, логічного позитивізму Р.Карнапа, М.Шліка та інших членів Віденського гуртка. Слід підкреслити, що «мова» у М.Фуко не є мовою у лінгвістичному значенні цього слова. Це, скоріше, є метафорою можливості співставлення різнорідних феноменів людської культури, загального механізму духовного

виробництва. І якщо історія є лабораторією потенцій розуміння, то мова є лабораторією засобів цього розуміння. Таким є ґрунт єдності історії й мови в концепції М.Фуко. У культурі М.Фуко виділяє три головні епістемі: Ренесанс (XVI ст.), класичний період (XVII-XVIII ст.) і сучасність (з початку XIX ст.). Кожна з епістем визначає специфіку взаємозв'язків між об'єктами пізнання і висловлюваннями про них. Так, у епістемі Ренесансу «слова» і «речі» подібні або навіть тотожні; у класичній епістемі вони опосередковані сукупністю мисленневих процесів щодо кожного з них; в епістемі сучасності їх інтерпретації залежать від таких онтологічних факторів, як життя, мова, соціум тощо.

Інтерес до епістемологічних проблем загалом і у зв'язку з об'єктами мови зокрема, існував починаючи з античності. Саме з цього періоду в європейській науковій традиції практично всі онтологічні й гносеологічні теорії тією або іншою мірою, торкалися питання відображення знання про світ у структурах мови. Ці теорії не були епістемологічними, але ті когнітивні ідеї, що існували в них, можуть бути розроблені в епістемологічній площині.

Мета дослідження

Що стосується до проблем методології наукознавства то досліджуючи специфіку самої науки з точки зору теорії епістем, можна сформулювати таку пропорцію: дослідження формування тієї або іншої системи знання – це не тільки прояснення впливів соціально-історичних умов і погляду на методи дослідження. Дійсність формує у цьому випадку скоріше не методику, а *стиль дослідження*, його наукову спрямованість, визначає його значущість для процесів пізнання. З другого боку, дослідження процесу організації структур репрезентації знання передбачає необхідність прослідкувати історичну ретроспективу цього процесу, звернутися до періодів і циклів еволюції для того, щоб: 1) визначити сутність тієї епістемології, яка є супутньою для кожного періоду; 2) прослідкувати характер і зміст гносеогенези.

У зв'язку з цим ми ставимо перед собою завдання філософсько-релігієзнавчого та історико-ретроспективного дослідження мови Корану, тексту, мова якого пізніше отримала статус класичної мови. Як засіб оформлення думки та інструмент формування мусульманської ідеології арабська мова є об'єктом рефлексії. Її феномену необхідно надати онтологічне й гносеологічне обґрунтування в межах тих структур пізнання, які були головними для арабської культури. Коран (араб. кур'ан буквально означає – читання) – це головна книга мусульман, збірка проповідей, обрядових і юридичних установлень, заклинань, оповідей і притч, які промовляв Мухаммад. Найбільш ранні списки відносяться до VII-VIII ст. Тому є можливим і закономірним говорити про те, що в процесі створення мови Корану закладалися основи арабської філологічної школи.

Отже, якщо визначити предмет і завдання нашого дослідження, то ми будемо говорити про пошуки необхідного «коду репрезентації» (М.Фуко) масштабного процесу пізнання, до якого

притягалися арабські народи, а також про визначення «складових» цього коду – його структурних і функціональних елементів. У цьому випадку ми вважаємо за необхідне поновити епістемологію вказаного періоду як генеральну лінію, що визначає когнітивні прагнення арабів загалом і характерний тип орієнтації індивідуального розуму, що впливає на інтелектуальну атмосферу арабського світу.

Основна частина

Специфіка об'єкту що аналізується, надає право говорити про можливості спеціалізації епістемологічного дослідження, у зв'язку з чим ми визначаємо такий напрям, як лінгвістичну епістемологію в арабській традиції. Використання у цьому контексті терміну «лінгвістичний» не означає, що ми будемо шукати структури і парадигми сучасної лінгвістики у добі раннього арабського Середньовіччя. Йдеться про те, що сам термін «лінгвістика» можна використовувати тільки до сучасного періоду розвитку цієї науки (розпочинаючи з кінця XIX – початку XX ст.), коли мовознавство остаточно оформилося у самостійну дисципліну з власними завданнями і принципами дослідження.

Тому використання терміну «лінгвістика» до аналізу тексту Корана передбачає його розуміння в етимологічному смислі – у зв'язку з описуванням знання про мову. Це описування здійснюється на матеріалі текстів Корану і Сунни, які репрезентують вірувальні, агіографічні, поетичні, моральні позиції релігії ісламу.

У центрі нашої уваги – система понять і термінів, яку ми вилучили з цих текстів. При цьому нашим завданням не є переклад на сучасну мову лінгвістичних і семіотичних концепцій арабомовних авторів. Метою цього дослідження є репрезентація знання про мову Корану як єдину структуру, яка визначає не тільки тенденції становлення суто лінгвістичного знання, але яка визначає сутність релігії ісламу та сутність арабської культури в цілому. У контексті нашого дослідження під структурою ми розуміємо сукупність відносин, які обумовлюють входження елементів до системи.

Аналіз тексту Корану передбачає використання трьох принципів, на ґрунті яких вибудовується методологія дослідження: 1) принцип систематизації історично об'єктивних відомостей про лінгвістичні концепції і семіотичні ідеї, що збереглися у Корані, поруч з якими слід дослідити змодельовані у сучасних філософсько-релігієзнавчих дослідженнях реконструкції цих відомостей. Такий підхід дозволить здійснити ретроспективний аналіз головних положень Корану, які розроблені дослідниками у різних аспектах – філософському, лінгвістичному, релігієзнавчому, історичному, культурологічному та ін.; 2) історичний принцип, який надає можливість помістити текст Корану в контекст загальної історії ідей, які, з одного боку, розвивають найголовніші ідеї платоників і неоплатоників, а з другого – є певним продовженням іудейської теологічної доктрини. При цьому ми усвідомлюємо, що структуруючи ці когнітивні системи категорії, концепти, концепції можуть бути

нестабільними у часовому вимірі. Окрім того, їх семантика залежить від того контексту, в якому вони були сформульовані. Тому для нашого дослідження релевантним буде також і третій принцип – це принцип контекстуального аналізу, який передбачає дослідження лінгвістично-філологічних, моральних та ін. ідей Корану на тлі відповідного історико-культурного контексту.

На сучасному етапі поряд із традиційним ставленням до священного тексту як об'єкта поклоніння і керівництва в житті, культурі, культовій практиці, а також дослідженням філософської, етичної тематики змісту Корану, існує і ставлення до цього тексту як до культурного феномену. Слід підкреслити, що Коран і генетично, й функціонально є плодом релігійної свідомості, але як факт культури він виступає *результатом творчо-організованої свідомості*. Якщо в якості релігійного джерела текст Корану сприяв уособленню певної конфесійної общини, то в якості явища культури він, навпаки, виконував і виконує інтегруючу функцію. Так, видатний російський учений М.Реріх вважав культуру священним здобутком людства і зазначав, що категорія «культура» є однією з найзагальніших і перспективних категорій гуманітарного знання і певною мірою, є тотожною йому.

Існує достатньо напрямів дослідження Корану, але, на нашу думку, провідним напрямом є його текстологічне дослідження. Найбільшу цінність мають ті наукові праці, автори яких подолали релігійні почуття, дотримувалися принципу історизму й об'єктивності (А.Коен, викладач Лондонської школи з вивчення Сходу і Африки; Л.Берхман, яка є керівником наукових розробок у Пенсільванському університеті (Філадельфія) щодо мусульманських братств; В.Монтей, який у середині 60-х років минулого століття керував Французьким інститутом із дослідження процесів поширення ісламу в Африці та ін.). Вищезазначені дослідники підкреслюють, що іслам розповсюджується в два етапи (на матеріалах Африки, але цей висновок можна розповсюдити й на інші регіони), спочатку він нібито «відмічає» певні групи населення, щоб запобігти впливам інших релігій, а потім цілісно включає їх до власної релігійної системи і проходить достатній проміжок часу, коли після матеріальної і зовнішньої ісламізації відбувається ісламізація у повному сенсі цього слова [4; 5; 8]. Важливим є те, що навіть дослідження, які присвячені проблемам духовного вдосконалення, досягнення мудрості та ін., тобто суто релігійним сюжетам, у текстологічному аналізі позбавляються свого сакрального значення і постають фактами культурного плану. У новій якості вони можуть бути предметом наукової критики, порівняльно-історичного аналізу, їх можна зіставити з фактами такого ж порядку в інших етнокультурних спільнотах і конфесіях. Іншими словами, можна свідомо або несвідомо змінити функцію священного тексту.

Останнім часом дослідники все частіше співвідносять лінгвістику і епістемологію для створення такої історичної інтерпретації лінгвістичних об'єктів, яка б адекватно, як зазначає відомий російський дослідник Б.Ольховиков у праці «Теорія мови і вид граматичного описування в історії мовознавства. Становлення і еволюція канону

граматичного описування» відображала б «усю діалектику об'єкта дослідження у його єдності, загальному і частковому, у всьому тому, що пов'язано з встановленням законів, що керують історичним процесом, іншими словами, сюди входить увесь комплекс онтологічних і гносеологічних аспектів історії як галузі пізнавальної діяльності об'єктивного світу і як галузі знання» [2, с.19].

Такі відомі дослідники, як О.Іванова [1], А.Барбер [3], А.Грасер [4], Дж.Поло [9], наполягають на тому, що вивчення еволюції лінгвістичного знання повинно базуватися не на рівні окремих наукових фактів, а на рівні поступу в науковому знанні, зокрема у гуманітарному. Дослідження динаміки у функціонуванні того або іншого тексту повинно відбуватися поряд з аналізом певних історичних, соціальних, філософських, релігійних моральних, психологічних, культурних тенденцій, на тлі яких виник той або інший текст і які «супроводжували» його в історичному русі.

Шотландський філософ Дж.Ф.Ферье у праці «Основи метафізики» (1854 р.) першим обґрунтував положення щодо епістемології як одного з головних розділів філософії. Саме тоді епістемологія стає методологічною основою досліджень з історії розвитку наукового знання і пізнання, й дотепер репрезентована у наступних напрямках: 1) еволюційна епістемологія (К.Лоренц і Д.Кемпбелл); 2) генетична епістемологія (Ж.Піаже); 3) натуралізована епістемологія (В.Куайн); 4) експериментальна епістемологія. Окрім того, кожна із сучасних галузей філософії розробляє власну епістемологію – епістемологія семіотики, епістемологія естетики, епістемологія мови та ін. На нашу думку, правомірно говорити й про епістемологію релігії й, в цьому випадку, вона безпосередньо пов'язана з текстами, з мовою.

Для нашого дослідження релевантними будуть такі пропозиції, що стосуються до тієї галузі знання, яка визначається нами як лінгвістична епістемологія: 1) до сфери лінгвістичної епістемології стосується все, що має відношення до знання про мову; 2) лінгвістична епістемологія досліджує системи знання про мову, яка складалася в історії (когнітивними і дескриптивними); 3) об'єктами лінгвістичної епістемології є тексти, в яких верифіковано лінгвістично-філологічне знання.

Відомі англійські дослідники Е.Ф.К. Кернер і Р.Е.Ашер наголошують на необхідності розробки саме проблем методологічного й епістемологічного характеру. По-перше, - це питання періодизації та контекстуалізації розвитку мови; по-друге, проблеми взаємодії теорії й практики у дослідженнях мови; по-третє, завдання ідентифікації різних етапів розвитку знання про мову в межах окремої структури або в ширшому часовому континуумі; і останнє, – проблеми визначення значення зовнішніх (наприклад, соціально-політичних) факторів у зв'язку з прийняттям або відхиленням тієї або іншої теоретичної схеми репрезентації знання [6, с.12].

Філософським обґрунтуванням сучасного підходу до гуманітарного знання, в тому числі й до релігієзнавства і мовознавства, можна вважати ідеї французьких постструктуралістів (особливу дослідницьку увагу привертає Ж.Дерріда), які в

процесі розробки методології прочитання діалогічного дискурсу з голосами минулого усвідомлювали, що для того, щоб «спілкуватися» з минулим, необхідно реконструювати його дискурс. Проекція цього положення на наше завдання дозволяє говорити, що для дослідження процесу формування знання релевантним виявляється не будь-який реконструйований науковий дискурс, а такий, який здатний опредметнити у мові певну епістемологічну ситуацію в єдності методологічного, онтологічного, рефлексивного та інших аспектів знання. Такий підхід обумовлений тим, що всіляке історичне знання існує в *епістемному просторі культури*, яке формується пізнавально-комунікативною діяльністю і реалізується в тезаурусі мови, а також у сукупності текстів, що збереглися у колективних механізмах пам'яті, по-перше, завдяки своїй аксіологічній формі, а по-друге – значущості когнітивно-емоційного змісту. Особливого статусу серед цих текстів набувають тексти релігійного характеру, які побудовані у двох напрямках - від загального до часткового і від часткового до загального. Так, у Корані віра у великого і могутнього Аллаха – це найважливіший стовп віри. Ця віра – це віра в те, що Аллах є єдиним Господом, єдиним, хто гідний поклоніння і єдиний, хто має Божественні імена та якості. Ісламська релігія є єдиною завдяки тому, що вона заснована на управлінні Аллахом своїм царством і у своїх діяннях він один, без товаришів, Аллах не має подібних собі.

Єдинобожжя пророків і посланців містить у собі три складові.

1. Єдинобожжя у володінні (таухід ар-рубубіа) – це визнання того, що Всевишній Аллах є Господом, Володарем, Творцем і Годувальником усього суцього, дарує життя і смерть, надає корисне й некорисне, є єдиним, хто відповідає на молитви у тяжкі хвилини, має абсолютну владу, повністю керує добром і від Нього залежать усі справи, і ніхто не ділить із Ним цієї влади.

2. Єдинобожжя у Божественності (таухід аль-улухіа) – це посвячення усіх обрядів поклоніння, таких як приниження (зулл), покора (худа), любов (махаббат), замирення (хушу), поклони поясні (руку) і земні (суджуд), жертвоприношення (забх) і обітниця (назр) – тільки Аллахові, без жодних його товаришів.

3. Єдинобожжя у наявності Божественних імен та якостей (таухід аль-астма ва ас-сифат) – це визнання за Всевишнім Аллахом усіх імен та якостей, якими він охарактеризував себе у своєму Писанні.

Кожна з цих трьох складових підтверджується численними доведеннями з Корану та Сунни. Ці три складові єдинобожжя мусульманські теологи встановили завдяки послідовному дослідженню текстів Корану і Сунни. Ретельне вивчення шаріатських текстів дозволяє уявити релігійну

істину, яка виявляється в тому, що єдинобожжя, яке мусять сповідувати, - це віра в те, що Аллах є єдиним Господом. Хто не визнає цього, той не є віруючою людиною.

Окрім того, епістемний простір культури є історичним, тому його дослідження слід здійснювати в діахронії, що передбачає знання про сукупність фрагментів дійсності, що виділені та оброблені свідомістю у процесі розвитку структур репрезентації цього знання. Всіляке описування ізольованих фрагментів оточуючого світу (тобто, висхідної онтології), які репрезентовані у тих або інших пізнавачих структурах, передбачає знання конкретних ситуацій, яке дослідник має завдяки власному індивідуальному досвіду, а також завдяки досвіду соціальному, який зафіксовано у специфічних знакових формах, що містять інформацію і, які можна узагальнити у понятті «текст» та його кінцевому втіленні – книзі. Саме текст є головним способом існування об'єктивного знання (К.Поппер).

Висновок

Можна зробити висновок, що знання, які зафіксовані в текстах, найбільше – у писемних, передбачають відсторонене ставлення, рефлексію, яка історично виникла завдяки можливостям *писемної фіксації станів свідомості*, а не тільки описування явищ та подій. Особливо важливим це є для дослідження релігійних текстів, у нашому випадку – тексту Корану. Писемні пам'ятки культури, пам'ятки релігії є тією емпірією, яка ініціює питання стосовно до об'єкта дослідження. Дослідник у процесі відповіді на ці питання структурує та інтерпретує текст.

Список літератури

1. *Іванова, Е.П.* Очерки по истории французского языкознания XX в. (Лингвистическая историография и эпистемология языкознания) / Е.П.Иванова. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2001. – 149 с.
2. *Ольховиков, Б.А.* Теория языка и вид грамматического описания в истории языка. Становление и эволюция канона грамматического описания / Б.А.Ольховиков. – М.: Наука, 1985. – 279 с.
3. *Barber, A.* Epistemology of language / A.Barber. – L.: Oxford University Press, 2003. – 420 p.
4. *Behrman, L.* Muslim politics and development in Senegal. - / L. Behrman. – Journal of Modern African Studies.- Vol. 15, 2. – London: Kings College Press, 1977. - p.260 – 275.
5. *Cohen, A.* Custom and Politics in Urban Africa: a Study of Hausa Migrants in Yoruba Towns./ A. Cohen – Berkeley: Berkeley University Press, 1989. - 340 p.
6. *Concise History of the Language Sciences: from the Sumerians to the cognitivists* /ed. By E.F.K.Koerner, R.E.Asher. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 497 p.
7. *Graeser, A.* Issues in the Philosophy of Language. Past and Present. Selected Papers/ A.Graeser. – N.Y.; Bern: Peter Lang, 1999. - 201 p.
8. *Montei, V.* L'islam noire. /V.Montei. – Paris: In-te L'islam en Afrique Noire, 1980. – 315 s.
9. *Polo, J.* Epistemologia del lenguaje e historia de la linguistica : momentos de su desarrollo bibliografico en el mbito hispanohablante / J.Polo. – Madrid : Editorial Gredos, 1986. – 179 p.

О.Д. Садовьяк

КОРАН В КОНТЕКСТЕ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ ЯЗЫКА

Стаття посвячена методології дослідження тексту Корана в соціокультурному просторі минулого і сучасності.

O. Sadoviak

THE KORAN IN THE CONTEXT OF LANGUAGE EPISTEMOLOGY

Methodological ways of researching in text of Koran are being analyzed in this article.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2009.

